

כה. מחצית השקל

המשנה הראשונה במסכת שקלים קובעת כי באחד באדר משמיעין על השקלים. כחודש וחצי לפני חג הפסח יוצאת קריאה לתשלום מחצית השקל. הרמב"ם בפירושו למשנה מסביר שהציבור צריך להכין את מעותיו כדי שיוכל להעביר את התרומה השנתית בראש חודש ניסן. מצווה זו נשמרת לדורות, ובשבת הראשונה מבין "ארבעת הפרשיות" אנו קוראים על מחצית השקל, ובערב יום הפורים נהוג לתת סכום זה לפני קריאת המגילה. בפרק זה נבחן את מהות תרומה זו, וכיצד מתן הכסף מהווה יסוד משמעותי ביחס שבין עבודת ה' האישית והכללית.

כמה פעמים תורמים?

בפרשת כי תשא נתינת מחצית השקל מופיעה כ'כופר נפש', ולפי פשט הפרשה יתכן ומדובר על תרומה חד פעמית. ניתן לדמות נתינה זו לדמי רישום על מנת להיות חלק מקבוצת כנסת ישראל. בדברי הימים מסופר על יואש המלך:

וַיְהִי אַחֲרֵיכֵן הָיָה עִם לֵב יוֹאָשׁ לְחַדֵּשׁ אֶת בַּיִת ה'. וַיִּקְבֹּץ אֶת הַפְּהַנִּים וְהַלְוִיִּם וַיֹּאמֶר לָהֶם צְאוּ לְעָרֵי יְהוּדָה וְקַבְּצוּ מִכָּל יִשְׂרָאֵל כֶּסֶף לְחֹזֵק אֶת בַּיִת אֱלֹהֵיכֶם מִדֵּי שָׁנָה בְּשָׁנָה וְאַתֶּם תִּמְהַרְוּ לְדַבֵּר וְלֹא מִהָרֹו הַלְוִיִּם... וַיֹּאמֶר הַמֶּלֶךְ וַיַּעֲשׂוּ אַרְוֹן אֶחָד וַיִּתְּנֵהוּ בְּשַׁעַר בַּיִת ה' חוֹצָה. וַיִּתְּנוּ קוֹל בִּיהוּדָה וּבִירוּשָׁלַיִם לְהִבְיֵא לֵה' מִשְׁאֵת מִשֶּׁה עֶבֶד הָאֱלֹהִים עַל יִשְׂרָאֵל בַּמִּדְבָּר. וַיִּשְׁמְחוּ כָּל הַשָּׂרִים וְכָל הָעָם וַיְבִיאוּ וַיִּשְׁלִיכוּ לְאַרְוֹן עַד לְכֹלָה. וַיְהִי בַעַת יְבִיֵא אֶת הָאָרוֹן אֶל פְּקֻדַת הַמֶּלֶךְ בְּיַד הַלְוִיִּם וְכָרְאוּתָם כִּי רַב הַכֶּסֶף וּבָא סוֹפֵר הַמֶּלֶךְ וּפְקִיד כֹּהֵן הָרֹאשׁ וַיַּעֲרוּ אֶת הָאָרוֹן וַיִּשְׁאַהּוּ וַיִּשְׁיבְהוּ אֶל מַקְמוֹ כֹּה עָשׂוּ לְיוֹם בָּיּוֹם וַיֵּאֲסֹפוּ כֶסֶף רָב. וַיִּתְּנֵהוּ הַמֶּלֶךְ וַיְהוּדָע אֶל עוֹשֵׂה מְלָאכָת עֲבוֹדַת בַּיִת ה' וַיְהִי שְׂכָרִים חֲצָבִים וְחֲרָשִׁים לְחַדֵּשׁ בַּיִת יְהוָה וְגַם לְחֲרָשֵׁי בְרָזַל וְנַחֲשֵׁת לְחֹזֵק אֶת בַּיִת ה'... וַיִּכְלֹוּתָם הִבִּיאוּ לְפָנָי הַמֶּלֶךְ וַיְהוּדָע אֶת שְׁאָר הַכֶּסֶף וַיַּעֲשֵׂהוּ כְלִים לְבַיִת ה' כְּלֵי שֵׁרֵת וְהַעֲלוֹת וְכַפּוֹת וְכְלֵי זָהָב וְכֶסֶף וַיְהִי מַעֲלִים עֲלוֹת בְּבַיִת יְהוָה תַּמִּיד כָּל יְמֵי יְהוּדָע. (ב, כד, ד-יד)

יואש שולח את אנשיו לאסוף תרומות לטובת חידוש המקדש. עם ישראל התגייס לטובת המשימה, ונאסף סכום כסף משמעותי לחידוש העבודה במקדש. נראה כי סכום התרומה לא היה קבוע, וכל אחד תרם לפי נדיבות ליבו. מדברי יואש בציווי הראשון וגם מהעובדה שהיה מספיק כסף לקורבנות במשך שנים, נראה כי ביצעו את האיסוף מדי שנה או מדי פרק זמן מסוים.

בספר נחמיה אנו לומדים על שלב נוסף בו התבצע איסוף כספים קבוע לטובת המקדש, כחלק מהאמנה שעולי בבל כרתו:

וְהַעֲמַדְנוּ עָלֵינוּ מִצּוֹת לְתֵת עָלֵינוּ שְׁלִשִׁית הַשֶּׁקֶל בְּשָׁנָה לְעֲבֹדַת בַּיִת אֱלֹהֵינוּ. (י, לג)

איסוף הכספים מדי שנה נועד לפרנס את עבודת המקדש. מדובר על תשלום שנתי קבוע מכלל הציבור. תקנת עולי בבל התקבלה כמצוות מחצית השקל, וכך לדורות מפרשים את דברי התורה בפרשת כי תשא. הכסף שנאסף ממחצית השקל הוא תרומת הלשכה שנועדה למטרות ציבוריות רבות, ובעיקר לעבודת המקדש:

תרומת הלשכה מה יעשה בה, לוקחין ממנה תמידין של כל יום והמוספין וכל קרבנות הצבור ונסכיהם והמלח שמולחין בו כל הקרבנות, וכן העצים אם לא הביאו עצים ולא מצאו אלא בדמים, והקטרת ושכר עושיה, ולחם הפנים ושכר עושה לחם הפנים, והעומר ושתי הלחם ופרה אדומה ושעיר המשתלח ולשון של זהורית שקושרין בין קרניו כל אלו באין מתרומת הלשכה. (משנה תורה הלכות שקלים א, א)

ברם, לא כל יהודי בית שני הסכימו עם תקנת חז"ל. בקרב הכתות רווחה הפרשנות כי מחצית השקל ניתן פעם אחת בחייו של יהודי. לא מדובר על מס שנתי לטובת עבודת המקדש, אלא על דמי הצטרפות לכנסת ישראל¹.

חז"ל יצרו טקס רב רושם לאיסוף הכספים והכריזו עליהם על מנת לעשות זאת בצורה פומבית (ירושלמי שקלים א, א). לאחר מכן חז"ל אף קבעו יום שמחה ומועד כאשר הלכה נקבעה כשיטתם. מחלוקת זו אינה נוגעת לפרטי מצוות מחצית השקל, אלא פותחת נקודת מבט על תפיסת יסוד ביהדות ביחס שבין היחיד ועבודת הציבור במקדש.

כספי ציבור או תורם

בתחילת מגילת תענית מתוארת השמחה שנתקנה כיום מועד לאחר שהוכרעה ההלכה בנושא:

מן ריש ירחא דניסן עד תמניא ביה אתוקם תמידא דילא למספד. שהיו בייתוסין אומרים מביאים תמידים משל יחיד זה מביא שבת אחד וזה מביא שתי שבתות וזה מביא שלשים יום ומה היו דורשים אמרו את הכבש אחד תעשה בבקר ליחיד משמע. אמרו להם חכמים אין אתם רשאים לעשות כן לפי שאין קרבן בא אלא משל כל ישראל... וכשגברו עליהם ונצחום התקינו שיהו שוקלים שקליהם ומניחים אותם בלשכה והיו תמידים קרבים משל צבור וכל אותן הימים שדנום עשאוים ימים טובים.

הבייתוסים סברו שמיומן הקורבנות צריך להגיע מאנשים אמידים שנתנו חסות לבית המקדש. כפי שהיום אנשים תורמים לבתי חולים או אוניברסיטאות הנקראים על שמם, כך

1. בנוגע לכת מדבר יהודה: "כסף הערכים אשר נתנו, איש כפר נפשו, מחצית השקל תרומה לאדוני, רק פעם אחת יתנו כל ימיו" 4Q Ordinances ב: 9-6, וכן במגילת המקדש: "לוא תהוא בה אשה וילד, עד יום אשר ישלים חוק ונתן כופר נפשו לה": מחצית השקל, חוק עלם לזכרון במושבותיהמה, עשרים גרה השקל... " (לט: 7-11). הציטוטים מתוך ספרו של יהודה שיפמן-יהלכה, הליכה ומשיחיות בכת מדבר יהודה, עמודים 165-166.

שאפו שיהיה פרנס השבוע בבית המקדש. חז"ל סברו כנגדם שעבודת המקדש מייצגת את כלל ישראל. כל יחיד ויחיד יודע שעבודת המקדש היא עבורו, הואיל והיא באה מכספו. לפי הבייתוסים לא ראוי שכל הציבור ישתתף בעבודת המקדש, ויש צורך לשמור על ידיים טהורות במקור המימון. לשיטתם, מחצית הכסף הוא תשלום חד פעמי ולא תשלום קבוע שהרי אין מטרתו להחזיק את מימון ההוצאות השוטף. חז"ל לעומתם נתנו דגש לשיתוף כלל הציבור בעבודת המקדש:

ולהיכן היתה תרומת הלשכה? לוקחין בה תמידים משל כל ישראל מן השקלים שהיו שוקלים, למה? כדי שיהיו כל ישראל שותפים בו... (פסיקתא רבתי, כי תשא פסקה י')

משרשי המצוה, שרצה הקדוש ברוך הוא לטובת כל ישראל ולזכותם שיהיה יד כולם שוה בדבר הקרבנות הקרבים לפניו כל השנה בהתמדה, ובענינים אלו הנזכרים, ושיהיו הכל, אחד עני ואחד עשיר, שוים במצוה אחת לפניו להעלות זכרון כולן על ידי המצוה שהם כלולים בה יחד לטובה לפניו...

שליחות הכהנים

עבודת המקדש שייכת לכלל הציבור, ולכן במוכן הפשוט ביותר הצרכים הטכניים ממומנים על ידי עם ישראל. במספר סוגיות אנו מוצאים שאלה דומה לגבי מעמדם של הכהנים - האם הם שליחים של עם ישראל או של הקב"ה, ובלשון הסוגיה: "הני כהני, שלוחי דידן הוו או שלוחי דשמיא?". האם עבודת המקדש הייתה אמורה להתבצע על ידי כל הציבור, רק שהכהנים נבחרו כבאי כוחם כי לא אפשרי טכנית שכולם יעבדו. לחילופין, המקדש הוא טריטוריה של הקב"ה, והוא ממנה את הכהנים לבצע את עבודות המקום כשליחיו בעולם הזה?²

בהכרעת השאלה מצאנו כיוונים שונים בסוגיות. ממהלך סוגיית הגמרא במסכת נדרים (לה, ב) נראה כי הכהנים שליחים של עם ישראל. הגמרא מקשה על הבנה זו ויתכן כי הסוגיה נשארת בספק, אך מהלך הסוגיה נוטה יותר לכיוון זה. מנגד, הגמרא במסכת קידושין קובעת מסברה שהכהנים הם שליחי הקב"ה:

דאמר רב הונא בריה דרב יהושע הני כהני שלוחי דרחמנא נינהו דאי סלקא דעתך שלוחי דידן נינהו מי איכא מידי דאנן לא מצינן עבדינן ואינהו מצי עבדי? (כג, ב)

אדם אינו יכול למנות שליח לביצוע תפקיד שהוא אינו יכול לעשות, ולכן מסברה נראה שהכהנים הם שליחים של הקב"ה. בדרך זו פסק הרמב"ם בהלכות נדרים - "היה שמעון כהן הרי הוא מותר להקריב קרבנות ראובן, שהכהנים שלוחי שמים הם ואינם שלוחי בעל הקרבן" (ו, ה). מנגד, מצאנו שבית הדין היה משיב את הכהן הגדול לפני יום הכיפורים שיבצע את

2. יש להעיר ששאלת מעמד הכהנים אינה בהכרח תלויה ביחס שבין יחיד מעם ישראל ועבודת המקדש, אך הדיונים נוגעים לעקרונות דומים.

עבודתו לפי ההלכה (יומא יט, א; רמב"ם הלכות עבודת יום הכיפורים א, ז). בנוסח השבועה נאמר שהוא שליח של בית הדין, ולכאורה המשמעות היא שהכהן הגדול הוא שלוחי דידן. נראה שניתן לפשר בין שתי הסוגיות (במסכת נדרים ומסכת קידושין) ולהציע חלוקה בין מקרים בהם הכהן הוא שליח דרזמנא ובין מקרים שבהם הוא שליח דידן. ייתכן וקיים הבדל בין תפקיד הכהן הגדול ביום הכיפורים ובין תפקידי הכהנים בעבודות השוטפות במשך השנה. ביום כיפור הכהן הגדול אחראי על כפרת עם ישראל ולכן שייך להשביעו בנוסח זה שהרי הוא שליח בית דין. כמו כן ייתכן ויש להבחין בין עבודות שונות במקדש, ולא בהכרח מעמד הכהן כאשר הוא מביא קרבן חטאת של אדם מישראל שווה לעבודתו בזמן הטבת הנרות. מקריאת פרשת קורח ניתן להבין דרך נוספת ביחס שבין הכהנים ועם ישראל. בפרשה זו אהרון הכהן מגן על העם מפני המשחית, ולדברי המדרש הוא מתעמת עם שליחו של ה':

וישב אהרן אל משה אל פתח אהל מועד והמגפה נעצרה: כבר העיד הכתוב כי מיד שבא אהרן ונתן הקטרת מיד ותעצר המגפה קודם שישוב אל פתח אהל מועד, וא"כ למה הוצרך פסוק זה? אלא למדך שכפפו אהרן למלאך להוליכו לפני משה פתח אהל מועד. וכן דרשו רז"ל: מצא אהרן למלאך עומד ומחבל עמד כנגדו ולא היה מניחו לחבל אלא ויעמוד בין המתים ובין החיים, אמר לו אהרן, משה שלחני, אמר לו המלאך אתה שלוחו של בשר ודם ואני שלוחו של הקב"ה, אמר לו אהרן הרי הקב"ה ומשה פתח אהל מועד נלך אצלם... א"ר יצחק מלמד שהוליכו פתח אהל מועד ועצרו לשם, זהו פתח אהל מועד והמגפה נעצרה. כשבא ליפטר מן העולם מה כתיב? 'ברך ה' חילו ופועל ידיו תרצה', זהו הקטורת שבידו שכפף את המלאך ועצרו במתניו, להודיעך כמה הקטורת חביבה, עד כאן בתנחומא. (פירוש רבינו בחיי במדבר יז, טו)³

אהרון מתפקד כשליח של משה לצורך הגנה על עם ישראל. בהמשך פרשת קורח אנו קוראים על כך שהכהנים מקבלים את תרומת העם, והסמיכות מעידה כי התרומה ניתנת לכהנים כשכר על עבודתם ועל תפקידם למען עם ישראל. נראה שיש להסביר שהכהנים אינם שליחים במובן המשפטי כדיני שליחות ב'חושן משפט'. הקב"ה מינה את הכהנים להיות הנציגים של עם ישראל כלפיו. ייצוג זה נקבע על ידי ה' כפי שבא לידי ביטוי בבחירת מטה אהרון. הכהנים מגנים על עם ישראל, ועובדים עבורם במקדש. בני ישראל נותנים תרומה לקב"ה וה' מעניק אותה לכהנים כשכר לעבודתם. הכהנים הם שליחי הקב"ה ומשמשים כנציגים של כנסת ישראל בעבודת המקדש. לכן מבחינה מסוימת, מצד איסורי הנאה, הכהן הוא שליח של עם ישראל ויש בעיה מצד מודר הנאה. מצד שני, הכהנים הם שליחים של הקב"ה ולכן הם זכאים לאכול משולחן גבוה, מן הקודש⁴.

3. ראו גם בדברי רש"י יז, יג; ובמאמרו של איתמר ניצן- 'משלוחי דרזמנא לשלוחי דידן', דף קשר לתלמידי ישיבת הר עציון גליון 763.

4. נראה שיש הבדל בנקודה זו בין הכהנים האוכלים משולחן גבוה ובין הלויים המקבלים שכר עבור עבודתם, כפי שדייק הרב אשר וייס בפשט הפסוקים (שיעור בנושא מצוות כהונה ולויה

עבודת המקדש היא עבודת של כלל כנסת ישראל, ולכל יחיד יש חלק בה. הכהנים הם הנציגים שנבחרו על ידי הקב"ה לעבודה זו, אך אין זה סותר את העיקרון שהם עובדים למען הכלל והעבודה היא עבור כנסת ישראל. תפיסה זו מובאת בדו-שיח דמיוני שהתקיים לכאורה בימי הבית השני בספרו של משה שמיר:

"שעת כושר היא", העמיק שמעון לדלות מהרהוריו, "כוהן גדול העתיד לשמש מחר עודו טהור... שעת כושר היא לעשות את הכהונה כממצעת בין ישראל למקום, תחת שהיא עתה כמפסקת ביניהם... שעת כושר היא לקיים את הברית בין זרעו של אברהם לזרעו של אהרון. שעה גדולה היא, ובך, אישי כוהן גדול, הרבה הדבר תלוי..."

ביקש אבשלום להוסיף ולשמוע דבריו של בן שטח, שמכל מקום נתעסקו בו ובמעמדו, צמא היה לדברי הגיון, שאל: "כהונה, לפני מי הם עבדים, לפני א-לוהים שבשמים או לפני ישראל שבארץ?"

"כל שנעשה עבד לישראל כאילו נעשה עבד למקום."

"ואין מלך מלכי המלכים נצרך לעבדים משל, שיהיו קודש לעבודתו?"

"אין מלך מלכי המלכים נצרך לשום דבר. כלום בשר ודם הוא?!"

"והרי ציונו שנהיה עובדים אותו."

"לא בשביל טובתו, כביכול, אלא בשביל טובתנו ובשביל טובת העולם."

(מלך בשר ודם עמודים 97-98)

מחצית השקל לדורות

אנו נוהגים לתת מחצית השקל לפני חג פורים על מנת ששקלנו יינתנו לפני שקליו של המן. המנהג הרווח מרחיב את מתן מחצית השקל גם עבור כלל הציבור (נשים, נוער וילדים)⁵.

שנת תשי"ע): "שבפרשתנו נראה לכאורה דשאני מתנות כהונה ממתנות לוייה ביסוד גדרם, ורק מתנות לוייה הוי חלף עבודתכם ולא מתנות כהונה, ובאמת לא מצינו בכתובים לשון זה של חלף עבודתם אלא במתנות לוייה, "ולבני לוי נתתי כל מעשר בישראל לנחלה חלף עבודתם אשר הם עובדים" (במדבר י"ח כ"א), "ואכלתם אותו בכל מקום אתם וביתכם כי שכר הוא לכם חלף עבודתכם באהל מועד" (י"ח ל"א). אבל במתנות כהונה לא כתיב חלף עבודתכם אלא עבודת מתנה הם עובדים וזוכים במתנות כהונה משלחן גבוה... הרי דטעם אחר יש במה שאין הלויים נוחלים בארץ משום שמעשר שלהם הוא נחלתם. והדברים מתקבלים מאוד גם ביסוד גדר עבודתם של הכהנים והלויים דהני כהני שלוחי דרחמנא ניהו בעבודת הקרבנות וכל עבודתם לגבוה ובדין הוא שיאכלו משלחן גבוה, אבל עבודת הלויים שעליה הם נוטלים שכרם אינה עבודת הקרבנות ושלוחי דידן ניהו ובדין שיטלו חלף עבודתם כדן פועלים דעלמא".

5. ראו ברמב"ם הלכות שקלים א, א ובספר המצוות עשה קעא לגבי פטור נשים, ומנגד את דברי המגן אברהם וכף החיים (על או"ח תרצא, ג) ובילקוט יוסף (חלק ה עמוד 313) שכתבו שיש להחמיר וגם נשים יתנו. וראו את דברי המשנה ברורה לגבי חיוב קטנים: "ואליה רבה כתב דכל זה רק מדינא, אבל המנהג הוא ליתן אפילו בעד בניו הקטנים, ואשה מעוברת בעד ולדה. איתא

לאור הבנת מטרת מתן מחצית השקל בזמן המקדש נראה שיש להעדיף מטרות דומות גם בימינו. תרומה לבית הכנסת, המהווה מקדש מעט ומרכז את עבודת ה' הקהילתית, יכולה להיות יעד מתאים הדומה לקיום המצווה בימי המקדש.

הרב עובדיה יוסף נשאל לאיזו מטרה ראוי לייעד כספים אלו והוא הנחה לתרום לתלמוד תורה שהוא כנגד עבודת המקדש:

ולענין השאלה לאיזו מטרה תנתן התרומה הנזכרת, במסכת סופרים (פרק כ"א) מבואר שהתרומה היא לצורך עניים. וכן כתב באליה רבה... והגאון רבי חיים פלאגי בספר רוח חיים (סי' תרצ"ד אות ב'), הביא מהאחרונים שכתבו שיש לתרום המעות לתלמידי חכמים עניים השוקדים על דלתות תורתנו הקדושה... ובאמת שכן ראוי לתרום המעות למוסדות התורה, שהם הישיבות הקדושות שלנו, שהרי אמרו בברכות (ח' ע"א), מיום שחרב בית המקדש אין לו להקב"ה בעולמו אלא ארבע אמות של הלכה בלבד, וכן אמרו שם, מאי דכתיב אוהב ה' שערי ציון מכל משכנות יעקב, אוהב ה' שערים המצויינים בהלכה יותר מבתי כנסיות ובתי מדרשות. ובמדרש תנחומא (פרשת צ"ו) נאמר, שהתורה מכפרת עונותיהם של ישראל, נמצא שהתורה משמשת תחליף לקרבנות הנתרמות ממעות של מחצית השקל... וכן אמרו במגילה (ג' ע"א) גדולה מצות תלמוד תורה יותר מהקרבת תמידין. ובילקוט (פרשת ויקרא סי' תנ"ה), בזמן שהיה בית המקדש קיים המזבח היה משמש כפרה לכל ישראל, ובזמן הזה שאין בית המקדש קיים, חכמים ותלמידיהם מכפרים בתורתם על ישראל... לפיכך מצוה גדולה לתרום המעות שהם זכר למחצית השקל לטובת הישיבות הקדושות.

אחרית דבר

מצוות נתינת מחצית השקל מסמלת את חלקו של כל יחיד בכנסת ישראל. בימי המקדש לא כל הציבור הצליח לעלות לרגל או להגיע בכל שנה לירושלים, אך בזכות מצווה זו כל אחד ידע שיש לו חלק בעבודה ה' במקדש. הקב"ה אינו רוצה שעבודתו יתברך תהיה מסורה בידי יחידים בעלי מעלה או בעלי ממון, אלא שכלל הציבור ייטול חלק בקודש. בפועל, יש צורך שיהיו נציגים אשר מבצעים את המלאכה, אך גם הציבור וגם הנציגים צריכים לזכור שמדובר על חובה ציבורית אשר מייצגת את כנסת ישראל.

עקרון זה, שעבודת ה' אינה שייכת לקבוצה מסוימת אלא נתונה לכלל הציבור, הוא יסודי בתורה ובהלכה. הרב סולובייצ'יק הדגיש זאת כלפי לימוד תורה וכלל עבודת ה':

ועוד זאת, איש ההלכה הוא בתפיסתו הדתית אכסוטרי ביותר. פניו מוסבות כלפי העם. התורה היא, בין במדרש ובין במעשה קניינה של כנסת ישראל כולה... אין האידיאל

של חיי עולם רשות היחיד של בני עליה, או בעלי אשכולות, אלא רשות הרבים של כל ישראל... מביאים את ההשקפה הדתית לידי אסוטריום דתי, המופרך מעיקרו בתפיסת עולמה של ההלכה... על כן ההשקפה הדתית הדאה על כנפי שרפים ומלאכי מעלה, והמואסת בבני תמותה ובשר ודם - סופה לבגוד בעצמה ולהיכשל בשקר דתי... לוותר על רשות הרבים וליצור מושג של אסוטריום דתי. דתיות הסובבת סחור סחור למלכותא דרקיעא, יוצרת כיתות אקלסיאסטיות, אריסטורוקרטיה דתית, ואישיות כאריסמטית. ואין לך דבר, שההלכה גועלת בו על כך ובזה לו, כמו האידיאה של מיצוע פולחני ובחירת אישי ביניים בשל גורמים למעלה מהטבע. המטרה של ההלכה היא דימוקרטיה מתחילתה ועד סופה. ההלכה אומרת, כי כל דתיות המצטמצמת בקרן זוית של חבורה, כיתה או סיעה, ונעשית חלקם של אנשי סגולה בלבד - שכרה יוצא בהפסדה.

(איש ההלכה עמודים 44-45)

